

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ЛІКУВАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНИХ МЕТОДІВ У ПРАКТИЦІ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ МЕДИЦИНИ

Постановка проблеми. Важливим завданням дисципліни «Історія медицини» є формування в майбутніх лікарів уявлень про здоровий спосіб життя з перших курсів навчання в вищих медичних закладах. Опанування теоретичних знань та практичне формування здорових звичок у студентів під час вивчення історії медицини є важливим для збереження їх здоров'я, попередження хвороб та закладення основ теоретичної медицини, яку вони починають вивчати лише на старших курсах.

Аналіз попередніх досліджень. Дослідженням у галузі історії медицини присвячені роботи таких українських учених, як Ю. Вороненко, О. Голяченко, П. Заблудовський, В. Москаленко, О. Очередько, О. Процек, Ф. Ступак та інші. Наразі методологічні засади змісту дисципліни «Історія медицини» ще не стали предметом ґрунтовного дослідження, отже формування її змісту потребує подальшого теоретичного обґрунтування.

Мета статті — визначення змістової складової методики формування в майбутніх лікарів уявлень про лікувально-профілактичні методи запобігання хвороб під час вивчення історії медицини.

Виклад основного матеріалу. Навчальний план дисципліни «Історія медицини» для студентів вищих медичних закладів сформований відповідно до загальної історії людства. У процесі вивчення дисципліни студентам пропонується ретроспективний аналіз процесу становлення медицини від зародження перших уявлень про будову людського тіла та причини виникнення хвороб до наукового розуміння процесів, що відбуваються в здоровому організмі та під час виникнення патологічних процесів. Початкові етапи розвитку медицини як науки характеризуються емпіричним характером — накопиченням спостережень, їх узагальненням і передачею досвіду (позитивного та негативного) наступним поколінням, спочатку в усній традиції, а у подальшому — в наукових працях. Студенти першого курсу під час вивчення дисципліни опановують основні етапи розвитку лікувальної справи в різні епохи, в різних країнах світу.

На наш погляд, важливо в процесі вивчення студентами історії медицини постійно звертати їхню увагу на ті здобутки різних історичних періодів, які продовжують використовуватися і в арсеналі сучасних профілактично-лікувальних засобів. Як свідчить практика нашого викладання, особливу цікавість у майбутніх лікарів викликають методи запобігання хвороб, фізіотерапевтичні процедури, методи укріплення здоров'я та покращення самопочуття. Адже історія зберегла немало методів, які й досі популярні, а їхня ефективність доведена науковими методами, не зважаючи на те, що їх виникнення могло бути пов'язано з філософськими, релігійними та іншими уявленнями суспільства в певну історичну епоху.

Хоча, звичайно, таких прикладів з епохи рабовласництва та середньовіччя обмаль. Найяскравішим взірцем для підтвердження раціональності здобутків попередніх епох став новий час. Але наукові праці вчених того часу є гарними прикладами турботи про зміцнення здоров'я пацієнтів та попередження виникнення патології.

Так, однією з країн, що до цього часу зберігає самотність традиційних лікувально-профілактичних засобів залишається Китай. У Стародавньому Китаї була сформована ціла система, що включала ґрунтовні знання з фізіології людини, методи діагностики захворювань (дослідження пульсу), а також автентичні лікувально-профілактичні методи та засоби їхньої профілактики. Перелік засобів, які використовували лікарі Стародавнього Китаю для лікування та зміцнення організму, був найбільшим в епоху рабовласництва. Потрібно зазначити, що і у наш час деякі з цих засобів рослинного походження використовуються не тільки в народній

медицині, а й як компоненти алопатичних лікувальних засобів.

Так, корінь женьшеню продовжує вважатися в Китаї універсальним лікувальним засобом від багатьох хвороб у вигляді настойки та як складовий багатокомпонентних фармакологічних засобів. У Китаї зародилися й методи, які використовуються в наш час під назвою — нетрадиційна медицина, зокрема, голковколвання — акупунктура. Цей метод під науковою назвою «голкорефлексотерапія» застосовується при патологічних станах [4, с. 5].

Ще один приклад, типовий для Єгипту, Персії, Греції, Риму та багатьох країн стародавнього світу — лазні, терми, які використовувалися для підтримання чистоти тіла, лікування хвороб та зміцнення здоров'я. Якщо в Єгипті вони з'явилися приблизно за 3 тис. років до н.е., то в Персії ще за 6-3 тис. років до н.е. почали використовувати грязьові ванни та пару. Одне з міст на півдні Великої Британії має «гідротерапевтичну» назву — Bath (англ. ванна), у пам'ять про древніх римлян, що створили в ньому в 76 році н.е. гідротерапевтичний заклад. У Древній Русі вони були також місцем для проведення медичних маніпуляцій — обробки ран, перев'язок, пологів. Ефективність такої практики пояснюється згубною дією високих температур на розвиток хвороботворних мікроорганізмів, що значно покращувало прогноз перебігу захворювання та сприяло швидкому одужанню. В сучасних умовах лікувальні бані та ванни продовжують використовуватися як засіб лікування багатьох хвороб, зокрема опорно-рухового апарату [4].

Як відомо, середньовічні уявлення про природу захворювань були тісно пов'язані з християнською релігією, адже, причиною хвороб вважали порушення законів Божих, тому лікування було невід'ємно пов'язане з релігійними ритуалами, молитвами, сповідями. Головною цінністю вважалась чистота душі, а не тіла. Отже, за релігійними канонами гігієнічних норм дотримуватись було не потрібно [4, с. 8]. І, відповідно, гідротерапія як метод профілактики та лікування хвороб була втрачена на багато віків.

Процес її відродження розпочався тільки в XVIII столітті. Лікар І. Ган уперше науково обґрунтував раціональність застосування водних процедур з лікувально-профілактичною метою в своїй праці «Вчення про силу і дію свіжої води на тіло людини». Окремий внесок у відновлення цього методу зробив засновник наукової гомеопатії С. Ганеманн у роботі «Настанови до лікування старих пошкоджень та ран, що гниють». Він детально розробив рекомендації щодо застосування з лікувальною метою холодної води з обґрунтуванням її температури, часу та тривалості процедур [4, с. 7].

І все ж засновником гідротерапії можна цілком вважати селянина В. Прішнітца, який відкрив перший справжній санаторій у чеському місті Грефієнберзі (1829), що діє і тепер. Не маючи медичної освіти, він емпірично помітив лікувальний ефект холодного компресу та почав досліджувати цей метод, розробивши цілу систему, яка набула значної популярності. Воду він використовував у вигляді звичних ванн, сидячих ванн, ванн для ніг, обгортань, компресів, обтирань, обливань холодною водою тощо. В. Прішнітц вважав, що вода має відволікаючий, освіжаючий, охолоджуючий, заспокійливий ефекти, дозволяє розчиняти та видаляти шкідливі для організму компоненти. Проте тривале застосування холодної води з лікувальною метою, з наукової точки зору, може викликати загострення патологічного процесу, що далеко не завжди призводило до виліковування, тому цей метод дуже швидко себе дискредитував, що звичайно пояснювалося недостатнім науковим підходом у розробці принципів лікування [2; 6; 7; 8].

Водолікування та медицина протягом століть «йшли рука об руку»: до 1842 року в Німеччині, Росії, Угорщині та Польщі було відкрито вже більше 40 санаторних установ, що спеціалізувалися на гідротерапії, в 1846 році в США була опублікована книга «Лікування водою хронічних захворювань», а в 1917 році в Великій Британії була створена федерація водолікування. В результаті, в XIX столітті серед заможних людей поширилася мода на «відпочинок на водах».

У цей період ввести свою систему водолікування, що не ґрунтувалась на науковій основі, спробував візник І. Шрот. Його система також була заснована на власному досвіді: після вдалого лікування наслідків перелому ноги за допомогою компресів з водою він почав поширювати цю

теорію, яка набула достатньої популярності. І. Шрот змочував тканину водою, огортав нею уражене коліно, а зверху намотував суху вовняну тканину, створюючи ефект вологого тепла. Цим методом він намагався лікувати не тільки захворювання опорно-рухового апарату, а і патологію внутрішніх органів, доповнюючи процес лікування режимом і дієтичним харчуванням. Цікаво порівняти підходи двох дослідників того часу щодо дієти — В. Прішнітц наполягав на вживанні великої кількості їжі, тобто перегодовував своїх пацієнтів, а І. Шрот, навпаки, обмежував харчовий раціон і споживання їжі, наполягаючи на сухій дієті, яку в подальшому він доповнив молодим вином. Обмеженість медичних знань спонукала І. Шрота створити власну теорію виникнення хвороб, незважаючи на значний прогрес науки в XIX столітті. Так, він вважав, що головною причиною більшості хвороб є поганий склад соків організму, тобто був прибічником гуморальної теорії патогенезу, до якого призводить: неправильне травлення, що зумовлене неправильним режимом харчування та застосуванням медикаментів; спадкові причини; зараження інфекційними агентами повітряно-крапельним чи контактним шляхом; повним припиненням чи ослабленням функціонування певного органу чи систем органів. Тому головною метою лікування він вважав очищення крові та соків організму хворого природними шляхами — через видільну систему, кишківник, шкіру, легені. Багато сучасників І. Шрота ставили під сумнів його псевдонауковий підхід, але в його лікувальній установі побувало багато пацієнтів, результати лікування яких були позитивними [2; 7; 8].

Одним з найпопулярніших методів гідротерапії став метод священика С. Кнейппа. Історія його методу, як і в попередніх випадках, розпочинається з власного досвіду. Вилікувавши в себе, після прочитання книги І. Гана, хронічне захворювання легень, він не тільки не полишив виконувати рекомендовані фізіопроцедури, але й почав радити близьким і прихожанам їхнє застосування. Досить швидко цей метод, який складався з трьох етапів: прогулянка, обливання водою та знов прогулянка, здобув широку популярність. У якості оздоровлюючих процедур С. Кнейпп рекомендував також обливання, обтирання, компреси, ходіння босоніж по воді, траві, мокрому камінні та, навіть, снігу. Свій більш як 35-річний досвід водолікування він виклав у книзі «Мое водолікування. Засоби для лікування хвороб та збереження здоров'я», яка 46 разів перевидавалась у Німеччині та була перекладена російською мовою [4; 6; 7; 8; 9].

Обґрунтовуючи свою теорію, С. Кнейпп вважав, що всі хвороби беруть початок з крові (знов гуморальна теорія) чи шляхом накопичення шкідливих речовин, чи в результаті недостатнього кровообігу. Тому дослідник ніколи не лікував суто вражену ділянку тіла, а намагався впливати на організм в цілому простими методами: розігрівав організм під час інтенсивної прогулянки до застосування холодної води, щоб збільшити запас власної теплоти, й обливав пацієнта не більше трьох хвилин. Забороняв застосування будь-яких рушників, щоб дати тілу самостійно обсохнути перед новою прогулянкою. Додатково застосовувались також сидячі ванни (тривалістю від 2-6 секунд до хвилини), ходьба в холодній воді. Ці процедури були покликані зміцнювати організм, стимулювати нервову систему, регулювати кровообіг і сприяти приливу крові до кінцівок [4; 6; 7; 8; 9].

Ці методи набули подальшого розвитку в наукових дослідженнях відомих лікарів того часу. Зокрема, німецький учений М. Платен у своїй комплексній праці «Новий спосіб лікування. Настільна книга для здорових і хворих» систематизував велику кількість хвороб та уклав рекомендації щодо методів їхнього лікування, збереження та зміцнювання здоров'я [2]. Окрім відомих методів В. Прішнітца, І. Шрота, С. Кнейппа та інших дослідників, він ділиться і своїми роздумами щодо зміцнення організму.

Так у розділі «Загальнозміцнююче лікування чи лікування відпочинком» М. Платеном представлені комплексні рекомендації щодо режиму, харчування, фізіотерапевтичних засобів, які покликані покращувати стан пацієнтів. У якості головних умов тривалого життя він визначає здорове харчування, здорове житло, гігроскопічний одяг та постіль, чисте повітря, денне світло, тепло та правильний режим праці та відпочинку. Знесилений суб'єкт, на його погляд, повинен вживати природну, не подразнюючу їжу, що легко перетравлюється. Пити треба чисту воду в достатній кількості, не страждати від спраги. Вдихати обов'язково чисте, свіже, насичене киснем

повітря. На свіжому повітрі він рекомендує робити дихальну гімнастику — вдихати потрібно спокійно, повільно, глибоко та через ніс, і так само спокійно потрібно видихати повітря. Ослаблений організм потребує в якомога більшій кількості денного світла. Приміщення, де проживає людина в хворобливому стані, повинно бути світлим, просторим, сухим, зручним, спокійним і чистим. Дає він рекомендації й щодо догляду за пацієнтами. Їхню шкіру потрібно обмивати вранці водою з оптимальною температурою 22-24 градуси, зменшуючи її температуру зі збільшенням сили, тобто закладає основи загартовування організму. При відчутті холоду, особливо в кінцівках, М. Платен рекомендує парові ванни. З часом, коли сили повертатимуться до організму пацієнта, лікар рекомендує вологі обгортання тіла, сидячі ванни. Наступним етапом оздоровлення організму він вважає так звані «кнейпівські обливання» та ходьбу босоніж по вологій траві, прогулянки на свіжому повітрі, масаж усього тіла [2].

Серед популярних альтернативних методів лікування, розроблених у XIX столітті, що в більшості мали псевдонауковий характер, потрібно згадати: лікування шерстю (розроблений професором Г. Ієгером), лікування тваринним магнетизмом, лікування сонячно-ефірними променями (за допомогою апарата професора О. Коршельта), лікування рослинними соками (за методом адвоката Глюніке), бауншейдтизм, лікування електрикою [2; 3, с. 83]. Найвідомішою з перерахованих була теорія про тваринний магнетизм, розроблена ще у XVIII столітті Ф. Месмером у Франції. Теорія базувалась на уявленні про здатність тваринного організму намагнічуватись і передавати енергію іншим тілам, яку автор назвав рідиною Життєвого початку [1, с. 4]. Він вважав, що людина, яка володіє надлишком життєвої сили, може передавати її іншій людині, яка страждає на нестачу життєвих сил, що і забезпечує лікувальний ефект. За відсутності наукових доказів його ефективності, метод був популярний протягом двох сторіч, набув прихильників у різних країнах і визнавався в наукових колах. Ф. Месмер відкрив приватну клініку, де лікував людей, які в більшості випадків страждали на неврози, нервові розлади та істерію. За цією методикою цілитель доторкався намагніченою пластиною до різних (уражених) частин тіла людини, для підсилення ефекту він додатково здійснював дотик рукою. Хворого тривалий час змушували нерухомо дивитись на намагнічені предмети. «Спеціалісти» могли зробити намагніченим будь-який предмет, навіть рослини. Зокрема, застосовувався спеціальний прилад, який виглядав як великий чан з водою, з якого стирчали металеві прутки, при дотику до яких можна було відчутти ефект намагнічування. Відвідувачі на початку сеансів відчували збудження, навіть могли втрачати свідомість, виникали судоми та інші припадки, що йменувались кризою, але в кінці них хворий заспокоювався, в нього виступав піт і він засинав. Під час прокидання теоретично відчував покращення, в нього зникали загальні ознаки хвороби [2, с. 4].

В історії психотерапії месмеризм (інша назва тваринного магнетизму) проіснував до початку ери гіпнозу, адже, власне гіпнотичними властивостями цілителя (магнетизатора) пояснювався лікувальний ефект цього методу та його надзвичайна популярність, що поступово зменшувалась до кінця XIX століття. При цьому месмеризм ніколи не рахувався раціональним, науковим методом покращення здоров'я [1].

Висновки. Застосування ретроспективного підходу для аналізу лікувально-профілактичних методів запобігання хвороб позитивно впливає на покращення підготовки студентів з історії медицини, збереження здоров'я майбутніх лікарів під час навчання та закладення основ теоретичної медицини, яку студенти починають опановувати на старших курсах.

Література:

1. Курчено Є.В. Гіпнотерапія у світлі особистісно-орієнтованої психотерапії: від медичної до психологічної парадигми / Є. В. Курченко // Психологія і особистість. — 2014. — № 1(5). — С. 130-141.
2. Платен М. Новый способ лѣчения. Настольная книга для здоровыхъ и больныхъ : в 3 т. / М. Платен. — С.—Петербург: Типографія Книгоиздательского Т-ва «Просвѣщеніе», 1901. — Т. 1. — 1901. — 647 с.
3. Раговер Р. Целители. Судебные процессы Дикарева, д-ра Шульгиной, Махова / Р. Раговер. — Харьков: Изд-во «Научная мысль», трест «Харків—Друк», 1928. — 83 с.

4. Сорокина Т. С. История медицины / Т. С. Сорокина. — М.: Академия, Academia, 2008. — 560 с.
5. Ханенко Н. В. Використання рефлексотерапії в комплексному лікуванні цереброваскулярної патології / Н. В. Ханенко, Т. П. Парнікоза // Міжнародний неврологічний журнал. — 2009. — № 8. — С. 64-68.
6. Bradley J., Dupree M. A shadow of orthodoxy? An epistemology of British hydropathy, 1840-1858 / J. Bradley, M. Dupree // Medical history. — 2003. — № 47(2). — P. 173-194.
7. Jütte R. Culture, knowledge, and healing. Historical Perspective of homeopathic medicine in Europe and North America / R. Jütte, G. B. Risse, J. Woodward. — European Association for the History of Medicine and Health Publications: Sheffield, 1998. — 332 p.
8. Price R. Hydropathy in England 1840-70 / R. Price // Medical history. — 1981. — № 25 (3). — P. 269-280.
9. Weatherall M. W. Making medicine scientific: empiricism, rationality, and quackery in mid-Victorian Britain / M. W. Weatherall // Social history of medicine. — 1996. — № 9(2). — P. 175-194.

У статті викладені практичні аспекти застосування ретроспективного підходу для аналізу лікувально-профілактичних методів запобігання хвороб під час вивчення студентами вищих навчальних медичних закладів історії медицини. У результаті проведеного аналізу визначені основні напрями розвитку профілактичної медицини та фізіотерапевтичних методів лікування, які набули значного поширення в наш час, здійснено їх історичне та науково-теоретичне обґрунтування, що сприяє становленню в майбутніх лікарів уявлень про формування здорового способу життя в різні історичні епохи та в наш час.

Ключові слова: історія медицини, формування здорового способу життя, фізіотерапія, лікувально-профілактичні методи, ретроспективний підхід, охорона здоров'я.

В статье изложены практические аспекты применения ретроспективного подхода для анализа лечебно-профилактических методов предотвращения болезней при изучении студентами высших учебных медицинских заведений истории медицины. В результате проведенного анализа определены основные направления развития профилактической медицины и физиотерапевтических методов лечения, которые получили широкое распространение в наше время, осуществлено их историческое и научно-теоретическое обоснование, что способствует становлению у будущих врачей представлений о формировании здорового образа жизни в разные исторические эпохи и в наше время.

Ключевые слова: история медицины, формирования здорового образа жизни, физиотерапия, лечебно-профилактические методы, ретроспективный подход, здравоохранение.

In this article the practical aspects of retrospective approach to analyze health care methods to prevent diseases during study of university medical schools medical history. The analysis identified key areas of preventive medicine and physical therapy treatments that have gained considerable popularity in our time, made their historical, scientific and theoretical foundation that promotes the formation of future physicians perceptions of a healthy lifestyle in different historical periods and in our time.

Keywords: history of medicine, a healthy lifestyle, physical therapy, therapeutic and prophylactic methods retrospective approach health.